

Štefan, Ivo; Varadzin, Ladislav

**Archeologický výzkum románského kostela Povýšení sv. Kříže ve
Vrbně u Mělníka po povodni roku 2002**

Archaeologia historica. 2005, vol. 30, iss. [1], pp. 403-412

ISBN 80-7275-056-9

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140633>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Archeologický výzkum románského kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbně u Mělníka po povodni roku 2002¹

IVO ŠTEFAN – LADISLAV VARADZIN

Úvod

Jednou z obětí katastrofální povodně v srpnu r. 2002 byla i obec Vrbno u Mělníka, položená v rovinaté krajině nedaleko soutoku hlavních českých řek a s ní i kostel Povýšení sv. Kříže ve středu oválné návsi. Pohyby podloží způsobily prosedání části podlahy v interiéru stavby. Jelikož projekt její rekonstrukce počítal se zásahy do historických terénů, byl na vytípané ploše proveden zjišťovací archeologický výzkum (Archeologický ústav AVČR Praha) a v návaznosti na něj i stavebně-historický průzkum (viz příspěvek J. Sommera v tomto čísle AH).

Vývoj jádra Vrbna a problém vzniku kostela Povýšení sv. Kříže

Když na jaře r. 2003 začínal archeologický a stavebně-historický průzkum, vstupovali jsme již na poměrně známou půdu. Mapa raně středověké topografie jádra dnešního Vrbna se začala vytvářet již v 60. letech 19. století náhodným objevem kostrových hrobů. Kvalitativní posun v poznání znamenal archeologický výzkum 13 mladohradištních kostrových hrobů uskutečněný přibližně o sto let později, který byl vyvolán nálezem mincovního depozitu z doby kolem poloviny 12. století (*Hásková–Nechvátal 1993*). Nedlouho potom proběhl i stavebně-historický průzkum kostela Povýšení sv. Kříže, který přinesl základní představu o jeho vývoji (*Kašička–Nechvátal 1973*).

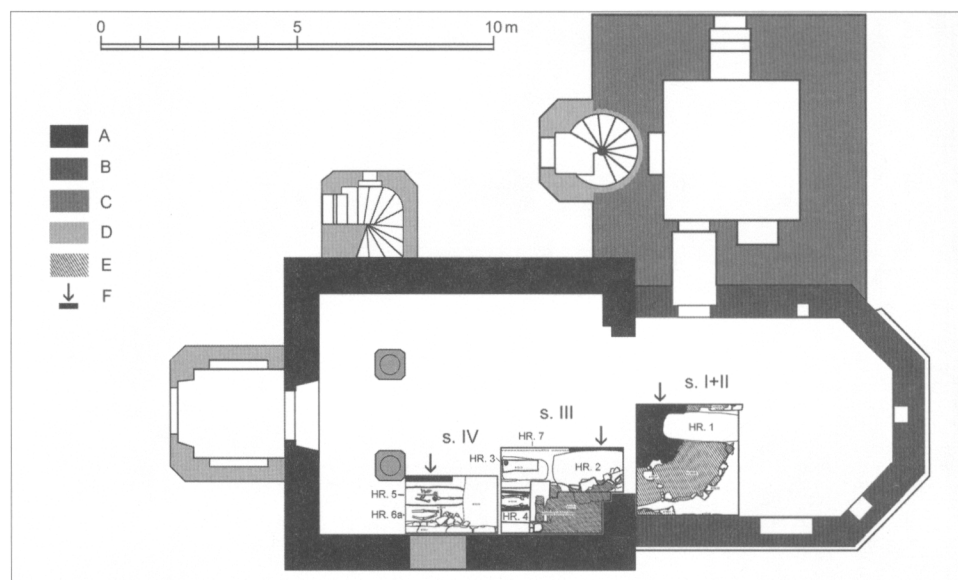
Obr. 1. Vrbno u Mělníka. Pohled na kostel od jihovýchodu.

Souhrn poznatků archeologie (*Klápště 1999*, 801–802, obr. 1) v prostoru dnešní návsi dovolil rekonstruovat relativně rozsáhlé pohřebiště fungující nejspíše od 10.–11. století. Do nekropole byl pravděpodobně teprve s jistým časovým odstupem vložen románský kostel. Naše vědomosti o zdejším pohřebišti se nicméně opírají pouze o několik izolovaných bodů, což mj. komplikuje posouzení jeho kontinuity a rozsahu. Na stejné obtíže naráží i lokalizace odpovídajícího rané středověkého osídlení (sporadické doklady *Hásková–Nechvátal 1993*, 81, obr. 6). Hroby v prostoru pozdější návsi i v rámci domovních parcel naznačují změny uspořádání vsi ve vrcholném středověku.

Podobně jako u velké většiny románských sakrálních staveb ve venkovském prostředí jsou historické souvislosti vzniku vrbenského kostela zastřeny mlčením písemných pramenů (obecně *Fiala 1967*, 138).² Vrbno je poprvé zmiňováno teprve roku 1236, kdy královna Konstancie daruje zdejšímu kostelu náležejícímu Křížovníkům s červenou hvězdou desátek z Řepína (CDB III, s. 403, č. 286).³ Následující listiny z let 1241 a 1247 (CDB IV, s. 55–56, č. 1; CDB IV, s. 219–220, č. 125) znovu prokazují patronátní vztah Křížovníků k Vrbnu; v druhé z nich zaznává již i zasvěcení kostela sv. Kříži. Práva ke kostelu a později získanou část vsi si Křížovníci udrželi hluboko do novověku (*Čepelák v tisku*). Z písemných pramenů tedy vyplývá pouze uvedení Křížovníků do Vrbna v letech 1233/34 (založení řádu) až 1236. Pro variantu původně knížecí držby Vrbna svědčí naprosto dominantní podíl panovníka při zabezpečování Křížovníckého řádu. Jestliže tedy u nedalekého Cítova (*Kašička–Nechvátal 1996*) či Bukole (*Merhautová 1971*, 100–101) spojujeme vznik zdejších románských kostelů s reprezentací rané pozemkové šlechty, jen obtížně odhadujeme, jaké funkce měla plnit církevní stavba vzniklá pravděpodobně z iniciativy panovníka necelé 4 km od mělnického hradu. K úvahám o knížecím dvorci ve Vrbně (*Čepelák v tisku*) může jasněji promluvit jen archeologický výzkum okolí kostela.

Cíle a rozsah archeologického výzkumu⁴

Z výše zmíněné bilance poznatků tedy vyplývaly následující otázky s nimiž jsme přistupovali k archeologickému výzkumu na jaře 2003: 1) zjištění existence (případně charakteru a stáří) osídlení předcházejícího stavbě kostela a ověření staršího pohřbívání zachyceného

Obr. 2. Vrbno u Mělníka. Půdorys kostela s vyznačením stavebních fází a rozložením sond. A – románské zdivo; B – gotické zdivo; C – pozdně gotické zdivo; D – barokní zdivo a mladší úpravy; E – základy apsidy a substrukce bočního oltáře; F – terény neporušené stavbou kostela a hroby. Podle *Kašička–Nechvátal 1973*, doplněno o nové poznatky.

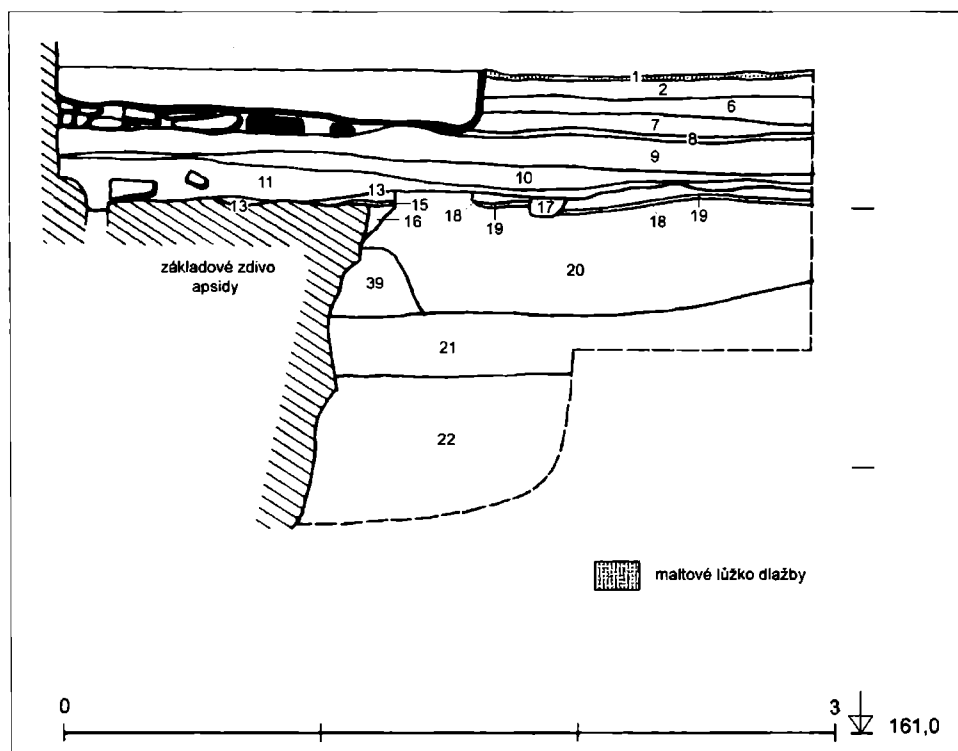
již dříve v jeho okolí; 2) datování vzniku románského kostela, zjištění podoby románského závěru, který ustoupil stavbě gotického presbytáře a poznání základových poměrů stavby; 3) vývoj terénu v interiéru kostela; 4) pohřbívání v kostele.

Rozsah archeologického výzkumu byl omezen časem i peněží. Tři sondy (I + II, III, IV) soustředěné podél jižní zdi interiéru pokrývaly celkem 14,1 m², tedy 18 % plochy kostela (obr. 2). Hloubka sond se lišila podle toho, zda jsme zachytili povrch geologického podloží (asi 1 m pod dnešní podlahou) nebo dna hrobů (až 1,85 m pod podlahou).⁵

Osídlení lokality před vznikem románského kostela

Pozůstatky terénů předcházejících vzniku kostela uvnitř sond jsou skromné (srov. obr. 2), neboť byly z větší části zničeny základy kostela a především novověkými hroby, zapuštěnými hluboko pod úroveň podloží. Souhrnná zachycená plocha staršího osídlení činí 1,46 m², tedy asi 10 % celkové plochy sond, s nejdelšími souvislými osami 2,5 m (ve směru V-Z mezi sondami I + II a III) × 1,7 m (ve směru S-J v sondě I + II).

Nejstarší zachycený sídlištní horizont představuje tmavě šedá hlinitopísčítá uloženina o mocnosti 24 až 50 cm a dvě na ni spočívající vrstvičky, dohromady asi 10 cm mocné, z nichž jednu tvoří rovnoměrně usazený popel, ovšem bez uhlíků či spálených dřev (obr. 3:20, 19,

Obr. 3. Vrbno u Mělníka. Západní profil sondy I+II. 1 – maltové lůzko pro současnou dlažbu; 2 – písk středně hrubý, okrově žlutý, neulehlý; 6 – hlína tmavě šedohnědá; 7 – písk středně hrubý promíšený zrnky vápna; 8 – hlína tmavě šedohnědá; 9 – suť z jemného písku šedobílého a kamenné drti (1:1); 10 – hlína tmavě šedohnědá promíšená kameny a maltovou drtí; 11 – jemnozrnny písk místy prohlíněný + maltová drť; 13 – písčítá hlína (30/40 %) šedohnědá, okrově žíhaná; 15 – tenká maltová vrstvička (4 mm) šedobílá, příměs: středně hrubý písk; 16 – středně hrubý písk okrově žlutý; 17 – hlína hnědošedá, ulehlá; 18 – hlína šedohnědá (světější než 17), příměs: čočky okrového středně hrubého písku, místy uhlíky, na výrazné ulehlem povrchu vrstvy (do 2 cm) byla četná příměs: drť opuky, zrnka malty, uhlíky (zřejmě zašlapáno); 19 – velmi jemná prachovitá vrstva šedorůžová, pravděpodobně jemný popel. Mocnost vrstev 18 + 19 max. 10 cm; 20 – hlína tmavě šedohnědá středně ulehlá, příměs: střepe, zřídka kosti, uhlíky a omléte kameny; 21 – půdní typ: hlína písčítá šedohnědá světější než 20 homogenní; 22 – geologické podloží: středně hrubý písk rezavě okrový, světější než 21; 39 – písčítá hlína světle šedohnědá středně ulehlá prachovitá, oproti 21 tmavší, příměs: ojediněle malé uhlíky.

18). Tyto uložení nasedají na písčité podloží pokryté hlinitým půdním typem (obr. 3:22, 21). Z vrstvy 20 pochází zlomky keramiky náležející k nejstarší slovanské keramice tzv. pražského typu (obr. 7:1, 2; v sekundární poloze obr. 7:4) vyrobené z jemného těsta obsahujícího sporadicky větší kaménky.⁶ Mimo to obsahovala vrstva fragment silnostěnné nádoby s mírně odsazeným hrdlem, výzdobou hřebenové vlnovky v podhrdlí a stopami obtáčení na vnitřní straně (obr. 7:3). Zlomek bychom snad mohli řadit ke středohradištní keramice (obdobný fragment byl nalezen v zásepu hrobu 2 v sondě III – obr. 7:5). Interpretace geneze vrstvy 20 je vzhledem k omezenému rozsahu zachování problematická. Méně výrazné fragmenty keramiky podobného charakteru byly nalezeny i ve zlomcích původních terénů v sondách III a IV. Ještě obtížnější je hodnocení vrstev 19 a 18 (obr. 3), které měly značný rozsah; podařilo se je zachytit jak v sondě I+II, tak v západní části sondy IV vzdálené více než 7 m. Pozornost vzbuzuje především vrstvička pravidelně rozprostřeného jemného popela implikující rozsáhlejší požár.

Další z cílů výzkumu bylo ověření rozsahu a charakteru pohřbívání předcházejícího vzniku kostela, zachyceného v 19. století v přední části parcel domů západně od kostela (*Klápště 1999, 801*). Žádné pohřby datovatelné do raného středověku jsme nezachytili, což ovšem s ohledem na malý rozsah zachovaných terénů nemůže být argumentem pro jejich absenci.

Románský kostel

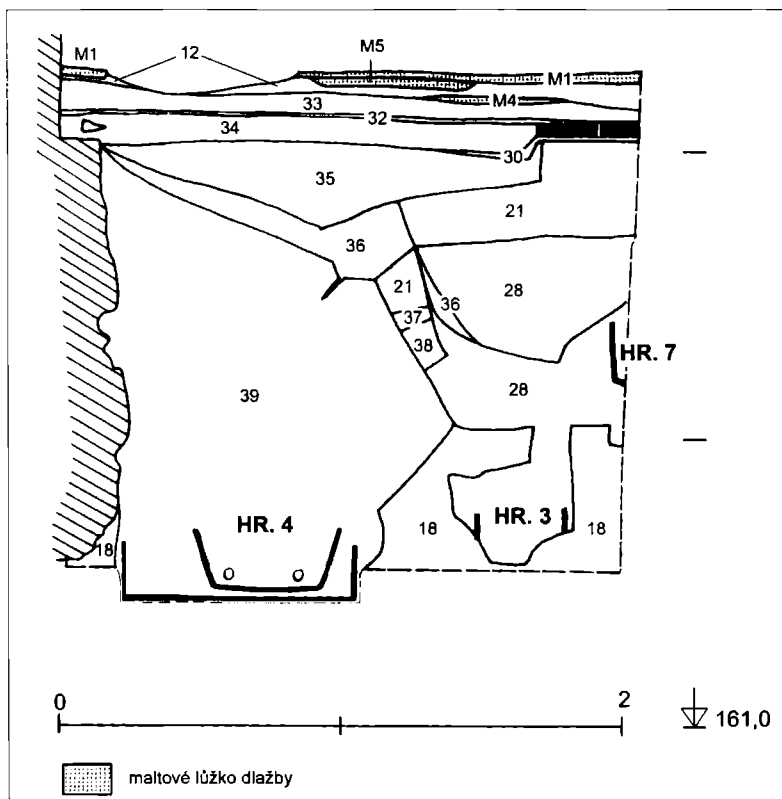
Nejvýznamnější i když nijak překvapující nález představuje základ apsidy, odkrytý v takovém rozsahu, který umožňuje její půdorysnou rekonstrukci (obr. 2, 4). Zhruba půlkruhová apsida o rekonstruovaném vnitřním poloměru⁷ 1,7 m byla od lodi oddělená vítězným obloukem s jedním ústupkem, který tvořil západní líc apsidy, posléze odstraněný spolu s apsidou. Vypočtená celková plocha kněžiště (bez vítězného oblouku) 10 m byla třikrát menší než plocha pozdějšího gotického presbytáře. Výzkum nezachytil žádné pozůstatky oltáře.

Konstrukce základů a jejich rozměry odpovídají dosavadním poznatkům z jiných středověkých staveb (*Líbal–Muk 1984, 239–240*). Základový vkop byl vyhlouben další 1 m pod povrch šedohnědého písku, tvořícího geologické podloží, takže stavitelé se zastavili teprve na úrovni bílé okrového písku, jehož ulehlost nebo konzistence se však od nadložní vrstvy ničím neodlišovaly (obr. 3). Základová spára lodi se nacházela v hloubce 1,5 m od koruny základového zdiva (obr. 5). Výkop byl při stavbě základů střídavě vyplněn vrstvami lomového

kamene a malty. Mezi nimi se občas vyskytla vrstvička zeminy, která se nejspíše uvolňovala ze stěn výkopu a padala na povrch dosud provedené vrstvy malty či kamene.⁸ Největší zjištěná síla koruny základu činí 1,3 m. Základ apsidy byl v jižní části porušen stavbou gotického presbytáře, což spolu s tím, že presbytář částečně přezdívá odsekané zdivo apsidy na vnější straně východní zdi lodi, vede k závěru, že apsida byla v době gotické nejprve zbourána a teprve poté nahrazena polygonálním presbytářem.⁹ Provázání solidně budovaných základů apsidy a lodi, dokumentované v sondě III,

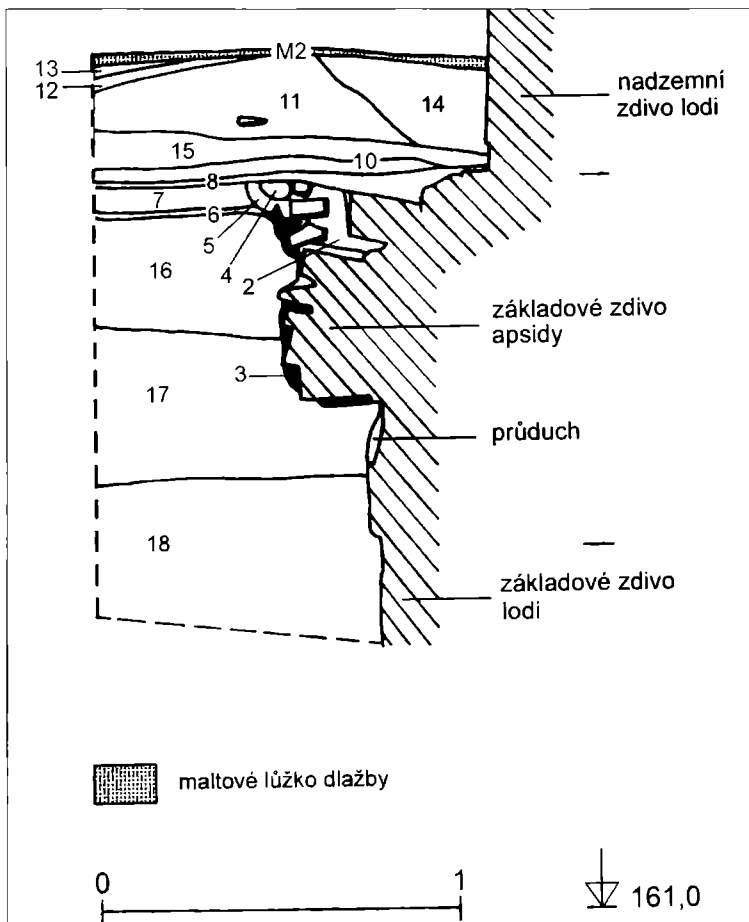

Obr. 4. Vrbno u Mělníka. Pohled na odkryté základové zdivo apsidy.

Obr. 5. Vrbno u Mělníka. Západní profil sondy III. 12 – středně hrubý písek okrový, místy bílé skvrny, příměs: maltová drť; 18 – geologické podloží: středně hrubý písek rezavě okrový; 21 – hlina světle šedohnědá, homogenní, příměs: občas omlutý kámen nebo zlomek šedobílého hrubozrného pískovce; 28 – soustředěné četných průběžných vrstviček (zásypy hrobů); převládá písčitohlinitá (1:1) tmavě hnědošedá, na jiném místě nejčastěji průběžné vrstvičky písku okrověbílého středně hrubého, příměs: 20 % maltové drtě, kameny; 30 – písek světle okrový středněhrubý + maltová drť (lůžko dlažby); 32 – vrstvička písku okrového středně hrubého, příměs: zrnka malty (5 %); 33 – hlina tmavě šedohnědá téměř homogenní, příměs: zlomky opuky a malty; 34 – hlina světle hnědá ulehlá, zřídka příměs kamene či zrnka malty; 35 – hlina tmavě šedohnědá, tmavší než 33), neulehlá až středně ulehlá, příměs: zlomky opuky (do 5 %); 36 – písek bílo okrový středně hrubý; 37 – písčité hlina (1:1), žíhaná světle hnědá, okrová; 38 – tmavě šedohnědá hlina; 39 – hlinitý písek (20.80 %) světle šedohnědý až pískově okrový, příměs: četné kameny, maltová drť, kosti; silnější černé linie – zbytky dřeva.

bylo provedeno až překvapivě ledabyle, což může svědčit pro stavbu dvou samostatných částí základů, propojených teprve v samotném závěru (obr. 6). Pozornost vzbuzuje rozšířený základ pod východní zdí lodi, neboť jeho vnitřní líc byl předsunut o 0,8 m západně do interiéru lodi. Ostatní partie dokumentovaného rozšířeného základu¹⁰ totiž nepřesahují líc nadzemního zdiva o více než 0,2 m. Protože tato základová partie byla sledovatelná pouze v profilu (dokumentaci v půdorysu znemožňuje nadezděný novověký podklad pro boční oltář), je vysvětlení této anomálie obtížné. Vycházet můžeme jen ze zjištěných skutečností. Patří mezi ně charakter této části základu, který byl solidně vybudován do jedolité pevné masy bez jakýchkoliv pozorovatelných spár nebo jiného členění. Ve srovnání s již zmíněným ledabyle provedeným propojením základů apsidy a lodi z toho vyplývá, že tento úsek vznikl v etapě budování základů lodi a nikoli apsidy. Stopy po dodatečném přesunutí linie východní zdi lodi směrem na východ v podobě spáry absentují, takže tuto variantu musíme vyloučit. Rovněž chybu v projektu stavby můžeme s jistotou pravděpodobností vyloučit, neboť k vyměření základů stavby docházelo před zahlubováním základových vkopů, jak vyplývá z rekonstrukce průběhu zakládacích rituálů sakrálních staveb (Sommer 2001, 146). Zmíněné skutečnosti naznačují, že poměrně široký základ nemusí být chybou, ale že mohl zajišťovat neznámou nadzemní konstrukci později odstraněnou nebo vůbec nerealizovanou.

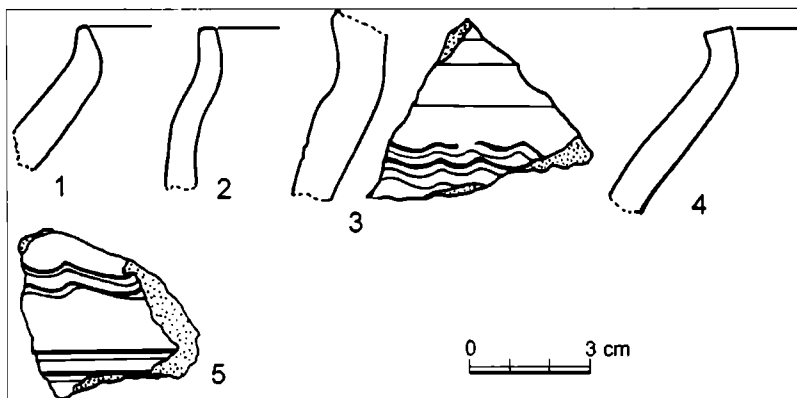

Obr. 6. Vrbno u Mělníka. Východní profil sondy III. 2 – písek středně hrubý, rezavě okrový, prohlíněný, obsahuje čočky 3; 3 – hlina mazlavá, okrová, ulehlá; 4 – 3 + příměs: písek a zrnka malty; 5 – hlina prachovitá, růžově hnědá; 6 – velmi jemná prachovitá vrstva šedorůžová, pravděpodobně jemný popel; 7 – hlina šedohnědá, příměs: čočky okrového středně hrubého písku, místy uhlíky, jemnozrnný písek místy prohlíněný, příměs: maltová drť; 8 – jemnozrnný písek místy prohlíněný, příměs: maltová drť; 10 – prohlíněný středně hrubý písek rezavě okrový, příměs: maltové zlomky; 11 – hlina tmavě šedohnědá, příměs: sporadicky maltová drť; 12 – středně hrubý písek okrový, místy bílé skvrny, příměs: maltová drť; 13 – hlina prachovitá šedohnědá, zrnka malty; 14 – hlina tmavě šedohnědá, poněkud světlejší než 11, příměs maltová drť (více než v 11); 15 – hlina tmavě šedohnědá; 16 – hlina tmavě šedohnědá středně ulehlá, příměs: střepty, zřídka kosti, uhlíky a mleté kameny; 17 – půdní typ: hlina písčitá šedohnědá světlejší než 16 homogenní = 21/1+11; 18 – geologické podloží: středně hrubý písek rezavě okrový, světlejší než 17.

Z doby stavby románského kostela tedy bezpečně pochází pouze samotné zdivo základů. Následující stratigrafické jednotky vznikly až v době gotické a později. Tvoří je stopy po odebrání románského zdiva apsidy (obr. 3:13), dále zásyp základového vkopu gotického presbytáře a konečně ne příliš kvalitní, místy dokonce sypká vyrovnávací maltová vrstva, přilepená ke zdi presbytáře (obr. 3:11). Tato vrstva završila gotickou přestavbu kněžiště. Z uvedeného vyplývá, že z doby provozu románského kostela nepochází žádné archeologické pozůstatky, takže usuzujeme, že románský terén v apsidě i v lodi musel být při gotické přestavbě zplanýrován. K datování počátku románského kostela tedy výzkum neposkytl žádné opory.

Vývoj terénu v interiéru kostela

Podlaha lodi a presbytáře ležely v době gotické zhruba na stejné úrovni. Na maltové vyrovnávací vrstvě se postupně akumulovala další, hlinitá vrstva (obr. 3:10) vzniklá patrně při

Obr. 7. Zlomky keramických nádob dokládající osídlení lokality před vznikem románského kostela. 1, 2, 3 – sonda I+II, vrstva 20; 4 – sonda III, vrstva 32-33; 5 – sonda III, zásyp hrobu 2 (kreslila A. Ławniczak).

středověkém užívání kostela. Obsahovala světlou červeně malovanou keramiku s vysokým okružím nebo výrazně vykloněným okrajem, takže její datování uzavíráme do intervalu od vzniku gotického presbytáře nejpozději do počátku 16. století. Po ní následovala nová výrazná vrstva (patrně) malty, svědčící o další rozsáhlejší stavební činnosti v kostele (obr. 3:9). S ohledem na zjištěný stavební vývoj této památky přichází v úvahu souvislost s pozdně gotickou přístavbou věže, datovanou do 1. poloviny 16. století.

Z novověkých vrstev i zásypů hrobů pochází četné zlomky různých velikých okenních terčíků, jimiž podle distribuce byla vybavena okna nejspíše v obou částech kostela. Čiré i (nejspíš) červené skleněné terčíky, formované obdobnou technikou, můžeme datovat do středověku nebo raného novověku. Podle nejstarší stratigrafické pozice, v níž terčíky doprovázela barokní keramika,¹¹ datujeme odstranění takto vybavených oken do 17. století.¹²

Vývoj novověkých podlah v interiéru se nejlépe projevil v lodi. Nejstarší zachovaná podlaha, tvořená čtvercovými keramickými dlaždicemi s rozměry 22×22×4 cm, vznikla teprve po zasypaní hrobu 4, tedy někdy na konci 18. nebo na počátku 19. století. Její úroveň byla od té doby ještě několikrát změněna, jak o tom svědčí další tři pozůstatky dlažeb v podobě maltových lůžek. Ke zvýšení podlahy kněžiště vůči lodi, oddělené kamenným schodem, došlo rovněž teprve v mladším novověku. Dnešní podlaha se od středověku zvýšila o 0,25 m v lodi a o 0,35 m v presbytáři.

Poslední archeologický doklad vybavení interiéru představuje zděný podklad pro boční oltář. Spočíval na románském rozšířeném základu, doplněném o další zdivo. Podle stratigrafických poměrů řadíme jeho vznik do intervalu po zahloubení hrobu 4, tedy od konce 18. nebo počátku 19. století do počátku 20. století, kdy na něm spočinul současný boční oltář v historizujícím slohu.

Pohřbívání v kostele

Archeologický výzkum zachytil osm pohřbů orientovaných v linii V–Z (obr. 2, 5). Z kapacitních důvodů nebylo možné odkrýt všechny (v celku jen pohřby 1 a 2, pohřby 4 a 7 jen z menší části). Vyjma jednoho, zahloubeného před oltářem,¹³ byly umístěny v lodi. Všechny nalezené pozůstatky byly uloženy v rakvi. Rakev hrobu č. 4 spočívala v dřevěné hrobové konstrukci připomínající hrobovou komoru (o šířce zhruba 0,8 m), ovšem bez horní desky (obr. 5). V zásypu tohoto hrobu ležel groš z roku 1542 (viz níže), nalezený asi 10 cm nad stehenní kostí zesnulého. Nelze vyloučit, že mince byla do hrobu vhozená záměrně, ovšem s ohledem na rozpor mezi datováním mince a hrobového zásypu (nejdříve přelom 18. a 19. století) to není příliš pravděpodobné. U kostry dítěte (pohřeb 3) byla nalezena hrubá, patrně lněná textilie hnědé barvy. Po předběžném průzkumu, provedeném M. Bravermanovou, ji

lze s ohledem na absenci jakýchkoliv stop stříhu určit jako hrobovou příkrývku, nikoliv jako oděv. Na dětské lebce jsme při výzkumu zpozorovali látkovou stuhu, avšak ve stavu, který znemožnil její vyzdvihnutí. Podle tohoto nálezu můžeme soudit, že pohřbenou byla malá dívka. S ohledem na absenci výbavy nezbyvá pohřby datovat než podle zásypu hrobové jámy. Tato metoda však poskytuje pouze *terminus post quem*. Hroby 2, 3 a 7 můžeme zařadit do 17. století, hrob 4 na přelom 18. a 19. století, pouze na základě stratigrafie řadíme hrob 1 do mladšího novověku. Datování hrobů 5, 6a a 6b je obtížné, neboť obsahovaly jen malé množství středověkých zlomků, zařaditelných rámcově do intervalu od konce 14. do počátku 16. století. Jestli to svědčí o jejich středověkém stáří, není jisté. Lze tedy shrnout, že datovatelné hroby vznikly v období od 17. do přelomu 18. a 19. století, některé snad už ve středověku. Zařazení stratigraficky nejmladšího a zároveň datovatelného hrobu na přelom 18. a 19. století s velkou pravděpodobností souvisí s reformami Josefa II. zakazujícími pohřbívání v kostelech. Malá plocha výzkumu však toto datování neumožňuje zobecnit na celou plochu kostela. Na druhé straně upozorňujeme na absenci středověkých hrobů v prostoru románské apsidy a gotického presbytáře.

Mincovní nálezy¹⁴

Vedle zmíněných okenních terčíků a zlomků keramiky pochází z výzkumu tři mince (*Militký–Štefan–Varadzin v tisku*). Jedná se o groš z roku 1542 ze zásypu hrobu 4, ražený pruským vévodou Albrechtem (1525–1569), dále o dvoufenik salcburského arcibiskupa Jana Jakuba Khuena z Belasi-Lichtenburgu (1560–1587) z roku 1572, nalezený v sondě III ve vrstvě 21, a konečně grešle slezského Ferdinanda II. (1619–1637) z roku 1624, jejíž náleзовý kontext není jistý. Všechny ražby z výzkumu lze považovat nejspíše za náhodné ztráty v interiéru kostela.

Shrnutí výsledků archeologického výzkumu

Archeologický výzkum obohatil naše znalosti sídelního vývoje Vrbna u Mělníka o doklady nejstaršího slovanského osídlení s keramikou pražského typu a osídlení snad ve středohradištním období, které se odehrávalo na nejvyšším bodě náplavového kuželu, který později zaujal románský kostel. Výzkum umožnil rekonstrukci podoby závěru románského kostela. K datování počátku jeho se na základě archeologických zjištění nelze vyjádřit. Totéž platí pro časové zařazení gotické přestavby kněžiště. Pohřbívání v interiéru kostela bylo doloženo pro 17. století až přelom 18. a 19. století. Celkový náleзовý obraz doplňují různé významné poznatky o stavební technologii a vybavení kostela.

Literatura

- BĚLOHLÁVEK, P. V., 1930: Dějiny českých křížovníků s červenou hvězdou. Praha.
- VON BIENENBERG, K. J., 1787: Analekten zur Geschichte des Militaerkreuzordens mit dem rothen Sterne. Prag und Wien.
- ČEPELÁK, J. (v tisku): Vrbno u Mělníka do poloviny 17. století. In: Středočeský sborník historický, roč. 28–29.
- FIALA, Z., 1967: Die Organisation der Kirche im Přemyslidenstaat des 10.–13. Jahrhunderts. In: Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit. Hrsg. von F. Graus und H. Ludat. Wiesbaden, 133–143.
- HÁSKOVÁ, J.–NECHVÁTAL, B., 1993: Mladohradištní pohřebiště ve Vrbně u Mělníka a hrob s depotem denárů, *Archeologické rozhledy* 45, 72–92.
- KAŠIČKA, F.–NECHVÁTAL, B., 1973: Ke stavebnímu vývoji románského kostela ve Vrbně u Mělníka, *Památky a příroda*, 176–186.
- KAŠIČKA, F.–NECHVÁTAL, B., 1996: Kostel sv. Linharta v Cítově u Mělníka v prostředí raně feudální osady. *Archaeologia historica* 21, 93–102.
- KLÁPŠTĚ, J., 1999: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách, *Archeologické rozhledy* 51, 774–808.
- LÍBAL, D.–MUK, J., 1984: Středověké stavební konstrukce a technologie, *Archaeologia historica* 9, 239–246.
- MACEK et al., 2001: Bývalý klášter bosých Augustiniánů v Pšovce u Mělníka, *Průzkumy památek VIII-2*, 7–37.

- MERHAUTOVÁ, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.
 MILITKÝ, J.–ŠTEFAN, I.–VARADZIN, L., v tisku: Mince nalezené při archeologickém výzkumu v interiéru kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbně u Mělníka, Numismatický sborník 20.
 POCHÉ, E. et al., 1980: Umělecké památky Čech 3. Praha.
 SOMMER, P., 2001: Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury. Praha.

Poznámky

- 1 Tato práce vznikla v rámci výzkumného záměru ARŮ AVČR v Praze č. AV0Z80020508.
- 2 Za cenné rady děkujeme prof. J. Zemličkovi.
- 3 P. V. Bělohávek (1930, 189, pozn.13) uvádí, že se v listině přímo hovoří o vrbenském kostelu „před tím (královnou křížovníkům) odevzdanému“. Tato formulace však není v listině obsažena a má snad původ ve špatném pochopení německého výtahu z listiny v díle K. J. Bienenberga (1787, 23).
- 4 Za pochopení děkujeme správci kostela Děkanství Roudnice, zejména panu Ludvíkovi.
- 5 Detailní dokumentaci výzkumu obsahuje NZ č. j. 8811/04 uložená v Archivu Archeologického ústavu AVČR Praha.
- 6 Za konzultaci děkujeme dr. N. Profantové.
- 7 Linie základového zdiva apsidy má na vnitřní straně poloměr 1,4 m a na vnější 2,8 m. Po nadzemním zdivu apsidy nezbyly žádné stopy, avšak za předpokladu, že byla stejně silná jako dodnes zachovalé zdivo lodi, tedy cca 0,85 m, lze dospět k uvedenému vnitřnímu poloměru nadzemní zdi. Rozšířený základ by pak byl vůči zdivu přesazen o asi 0,25 m.
- 8 Tato skutečnost varuje před datováním staveb na základě nálezů pocházejících ze základového zdiva nebo základových stykových ploch, obzvláště není-li v místech stavby vyloučeno starší osídlení.
- 9 Častěji bývá spíše předpokládán opačný postup, při němž starší závěr kostela nejprve obklopilo kněžiště nové a teprve poté byl odbourán. Tuto následnost diktovala potřeba zkrátit přerušení používání kostela na co nejkratší dobu.
- 10 Základ jižní stěny lodi, dokumentovaný v sondě III a IV v úseku 3,2 m, se pohyboval mezi 0,15 až 0,2 m.
- 11 Za určení novověké keramiky děkujeme mgr. K. Kouckému.
- 12 Dodejme, že s ohledem na větší množství nalezených terčíků a na skutečnost, že jsme nenalezli jedinou olovenou spojku, můžeme spekulovat i o násilném přepadu Vrbna, při němž byla okna kostela zničena a olovo ukradeno, jako se to přihodilo v nedalekém kostele sv. Vavřince v Pšovce u Mělníka (Macek et al. 2002). Jde však jen o hypotézu.
- 13 Takto umístěné hroby můžeme s určitou pravděpodobností přisoudit významnějším jedincům, v tomto případě buď knězi nebo významnějším příslušníkům šlechtického rodu; s ohledem na datování hrobu vylučujeme zakladatele.
- 14 Určení mincí provedl mgr. J. Militký.

Zusammenfassung

Archäologische Erforschung der romanischen St. Kruezeserhöhung-Kirche in Vrbno bei Mělník nach dem Hochwasser im Jahr 2002

Eine der Opfer des katastrophalen Hochwassers im August 2002 war auch die Gemeinde Vrbno bei Mělník. Das Dorf liegt unweit des Zusammenflusses der Moldau mit der Elbe. Imitem des ovalen Platzdorfes befindet sich die Kirche der St. Kreuzeserhöhung. Im Zusammenhang mit den Rekonstruktionsarbeiten wurde auch archäologische und bauhistorische Erforschung durchgeführt. Archäologische Erforschung brachte neue Erkenntnisse über die Siedlungsentwicklung. Die Keramik von Prager Typus hat die slawische Besiedlung schon seit der Ankuft der Slawen bewiesen und auch die Fortsetzung der Besiedlung in der mittleren Burgwallzeit. Dank der bauhistorischen Untersuchung kam es zur Feststellung, daß das Schiff der Kirche im romanischen Styl erbaut wurde. Das ursprüngliche Presbyterium der Kirche wurde in der Hälfte des 14. Jhs. oder am Anfang des 15. Jhs. niedergedrückt und durch ein polygonales, gotisches Presbyterium ersetzt. Durch die Grabungsarbeiten ist es gelungen die ursprünglichen Fundamente der romanischen Apside freizulegen. Es ist wahrscheinlich, daß diese Apside unabhängig auf den Schiffsfundamenten gebaut wurde und beide Teile wurden dann nachträglich verbunden. Im Interieur der Kirche wurden Gräber aus dem 17 bis 18 Jh., gefunden.

Abbildungen:

1. Vrbno bei Mělník. Blick auf die Kirche vom SO.
2. Vrbno Bei Mělník. Grundriß der Kirche mit der Bezeichnung der Bauphasen und der Sonden. A – romanische Mauern, B – gotische Mauern, C – spätgotische Mauern, D – Barockmauern und jüngere

- Zubereitungen, F – Fundamente der Apsis und Substruktion des Seitenaltars, F – ungestörte Terrains.
 Nach Kašička–Nechvátal 1973, mit der Ergänzung der neuen Erkenntnisse.
3. Vrbno bei Mělník. Westprofil der Sonde I + II. 1 – Mörtelunterlage für die gleichzeitige Pflasterung, 2 – Sandschicht, 6 – graubrauner Lehm, 7 – Sandschicht mit Kalkbruchstücken, 8 – graubrauner Lehm, 9 – Schutt aus feinem grauweißen Sand und steinernem Pochmel, 10 – graubrauner Lehm mit Steinen und Mörtel, 11 – feinkörniger Sand, 13 – sandiger Lehm (30/40 %), 15 – dünne Mörtelschicht, 16 – mittelgrober Sand, 17 – braungrauer Lehm, 18 – graubrauner Lehm mit mittelgrobem Sand und Kohlenbruchstücken, 19 – sehr feine Schicht, wahrscheinlich handelt es sich um Asche, 20 – graubrauner Lehm mit den Scherben, Knochen, Kohlenresten und Steinen, 21 – sandiger Lehm, 22 – geologischer anstehender Boden, 39 – sandiger Lehm.
 4. Vrbno bei Mělník. Freigelegte Fundamente der Apsis.
 5. Vrbno bei Mělník. Westprofil der Sonde III. 12 – mittelgrober Sand, 18 – geologischer, anstehender Boden: mittelgrober Sand, 21 – graubrauner Lehm, 28 – Gräberschüttung, 30 – mittelgrober Sand, 32 – Sandschicht mit Mörtelkörnern, 33 – graubrauner Lehm mit Tonschiefer und Mörtel, 34 – hellbrauner Lehm. 35 – graubrauner Lehm, 36 – mittelgrober Sand, 37 – sandiger Lehm, 38 – graubrauner Lehm, 39 – lehmiger Sand, stärkere Schwarzlinie – Holzreste.
 6. Vrbno bei Mělník. Ostprofil der Sonde III. 2 – mittelgrober Sand, 3 – schmieriger Lehm, 4 wie 3 + Sand, 5 – Staubschicht, 6 – sehr feine Staubschicht, 7 – graubrauner Lehm, 8 – feinkörniger Sand, 10 – durchlehmiger Sand mit Mörtelbruchstücken, 11 – graubrauner Lehm, 12 – mittelgrober Sand, 13 – staubar-tiger, graubrauner Lehm, 14 – graubrauner Lehm, 15 – graubrauner Lehm, 16 – graubrauner Lehm mit den Scherben, Knochen, Kohlenresten und Steinen, 17 – Bodentyp: sandiger Lehm, 18 – geologischer anstehender Boden: mittelgrober Sand.
 7. Vrbno bei Mělník. Bruchstücke der Keramikfunde aus der Zeit vor der Gründung der Kirche. 1, 2, 3 – Sonde II. Schicht 20, 4 – Sonde III, Schichten 32–33; 5 – Sonde III, Schüttung des Grabes Nr. 2.